

Флорій БАЦЕВИЧ (Florij BATSEVYCH)

Ivan Franko Lviv National University
<https://orcid.org/0000-002-6141-8318>
florij@in.lviv.ua

Аспекти мовленнєвожанрової організації „неприродних” наративів (на матеріалі української та російської мов)

Aspects of speech-genre organization of „Unnatural” narratives (in Ukrainian and Russian)

The article reveals the mechanisms allowing the author's intention to destruct the structural-content organization of speech genres and influence the formation and perception of an artistic narrative. The research gives ground to outline a set of devices to make the communicative sense of artistic narratives odd, which is explained by the author's creation of „unnatural” ontology of the narrated world; to outline various ways of semantic destruction of speech acts, and intentional breaches of the pragmatic conditions of the effective speech-genre structures creation and functioning. The result of these devices use is the formation of the ontological, perceptual, behavioural, mental and some other types of textual (discursive, narrative) absurd. Mechanisms of creating intentional and/or non-intentional „unnatural” speech acts as constituents of artistic narratives are active sources of forming unusual communicative senses of aesthetic nature.

Key words: speech acts, narrative, conditions of an effective narrative, „unnatural” narratives, making a narrative absurd, communicative sense

У статті виявляються механізми впливу умисних (інтенціональних) авторських деструкцій структурно-змістової організації мовленнєвих жанрів на формування та сприйняття художніх наративів. Обґрунтовується можливість виділення низки прийомів „одивнення” комунікативного смислу художніх наративів, пов'язаних з авторським творенням „неприродної” онтології текстового світу, а також різноманітними способами семантичних деструкцій мовленнєвих жанрів, умисним порушенням прагматичних умов успішності породження і функціонування мовленнєвожанрових структур. Результат уживання цих прийомів – формування онтологічного, перцептивного, поведінкового, ментального та деяких інших типів текстового (дискурсивного, наративного) абсурду.

Механізми творення інтенційних та/або неінтенційних „неприродних” мовленнєвих жанрів як складників художніх наративів – активні джерела формування незузальних комунікативних смислів естетичного характеру.

Ключові слова: мовленнєві жанри, наратив, умови успішності наративу, „неприродні” наративи, абсурдизація наративу, комунікативні смисли

Вступні зауваги. Мовленнєві жанри і художній наратив

У низці наратологічних праць останніх років стверджується необхідність виділення, класифікації, детального аналізу оповідних структур так званої „неприродної” наратології (англ. „unnatural” narratology)¹. Об’єктами вивчення цього напрямку наратологічних студій повинні стати оповідні структури абсурдистських, нелогічних, парадоксальних текстів і дискурсів, текстів чорного гумору, „хімерної прози”, оповідей, створених неантропним наратором, текстів зі спотвореними часо-просторовими координатами та інші². Усі ці оповідні структури, на нашу думку, можна об’єднати поняттям „одивнений” текст (у випадку аналізу оповідей – „одивнений” наратив)³. Низка дослідників вважає: підставою виділення нового напрямку – „неприродної” наратології – той факт, що художня оповідь не лише міметично співвідноситься з реальним світом, а може вводити читача в віртуальні світи, які мають мало спільного з реальністю⁴, тобто мати „нульовий рівень міметичності”⁵.

Спостереження показують, що одна з важливих лінгвальних причин формування „неприродності” художніх наративів (а також текстів і дискурсів) – умисні (інтенційні) девіації та деструкції формальної та/або змістової організації мовленнєвих жанрів (МЖ), які лежать в основі історії та дискурсу цих наративів, структури текстів і дискурсів.

Не вдаючись в аналіз дискусій щодо природи МЖ (це завдання іншого дослідження)⁶, а також ураховуючи низку новітніх лінгвогенологічних підходів⁷, під

¹ Див., напр.: J. Alber, S. Iversen, H. S. Nielsen, B. Richardson, *Unnatural Narratives, Unnatural Narratology: Beyond Mimetic Models* [w:] „Narrative”, nr 2 (18), 2010; M. Fludernik, *Towards a „Natural” Narratology*, London – New-York 1996; B. Richardson, *Unnatural Voices: Extreme Narration in Modern and Contemporary Fiction*, Columbus 2006; Д. Барышнікова, *Беспорядок дискурса (обзор работ по „неестественной” нарратологии* [в:] „Новое литературное обозрение”, nr 6 (130), 2014.

² Д. Барышнікова, *Op. cit.*, с. 234.

³ Див. обґрунтування цього поняття і огляд літератури в: Ф. Бацевич, *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів 2018.

⁴ Див., напр.: J. Alber et al., *Op. cit.*, p. 47.

⁵ *Ibidem*, p. 48.

⁶ Спираємося на наші попередні жанрологічні розвідки, підсумовані в монографії: Ф. С. Бацевич, *Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи*, Львів 2005.

⁷ Див., напр.: В. В. Дементьев, *Теория речевых жанров*, Москва 2010; В. В. Дементьев, *Что дало жанроведение современной лингвистике?* [в:] „Жанры речи”, nr 3 (27), 2020.

мовленнєвим жанром розуміємо одну з базових категорій мовленнєвої діяльності (поряд з дискурсом і мовленнєвим актом); пряме (безпосереднє) або опосередковане текстом типове дискурсивне ціле, що може складатися з одного або кількох (багатьох) мовленнєвих актів, об'єднаних конкретно комунікативною інтенцією адресанта і створюється за певною відпрацьованою у типових комунікативних ситуаціях моделлю взаємодії учасників міжособистісної інтеракції. Такими типовими МЖ є, наприклад, привітання, прощання, вибачення, докори, рапорти, накази, інструкції, анкети і т. ін. У випадках художнього дискурсу природа уживаних у текстах або наративах МЖ обумовлюється функційно-комунікативними особливостями художньої фікціональності⁸. МЖ – достатньо гнучкі дискурсивні утворення-моделі, здатні до синхронного і діяхронного варіювання своїх категорійних складників, серед яких найчастіше виділяють особливості інтенційності, концепції адресанта і адресата, подійний (диктумний) зміст, чинники комунікативного минулого і майбутнього, складники мовного втілення⁹, особливості втілення жанрового комунікативного смислу¹⁰ та деякі інші. Згадані формально-сміслові категорійні чинники в своїй сукупності іноді називають „паспортом” МЖ; в аспекті організації наративу вони виступають лінгвальними (семантико-прагматичними) „цеглинками” творення дискурсу художньої оповіді в цілому.

Зрозуміло, що згадані та деякі інші складники „паспорту” МЖ виділені дослідниками з опертям на аналіз „нормальних” текстово-наративних структур. З позицій умов успішності комунікативної взаємодії учасників спілкування виявляється низка чинників, що впливають на породження і сприйняття наративу в цілому. В художніх наративах це використання автором (наратором) низки умисних прийомів одивнення структури оповідної історії та засобів формування дискурсу, їх представлення адресатові з опертям на мовленнєво-жанрові складники¹¹.

Виклад основного матеріалу. Аспекти „одивнення” МЖ у художніх „неприродних” наративах

З позицій мовленнєвожанрової організації художній наратив може бути рівним одному МЖ (наприклад, розповідь про подію в особистому житті героя), або ж складатися з сукупності МЖ, які певним чином взаємодіють у тексті.

⁸ Див. про це поняття, наприклад, у: В. Шмид, *Нарратология*, 2-е изд., Москва 2008, с. 89–102.

⁹ Т. В. Шмелёва, *Речевой жанр: опыт общелингвистического осмысления* [в:] „Collegium”, nr 1–2, 1995, с. 61–63.

¹⁰ Ф. С. Бацевич, *Речевой жанр и коммуникативный смысл* [в:] „Жанры речи”, nr 4, 2005.

¹¹ Низка прийомів одивнення МЖ у різних типах дискурсів підсумована в монографії: Ф. С. Бацевич, *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів 2018.

В „неприродних” наративах, рівних одному МЖ, прийоми деформацій та деструкцій складників виявляються чіткіше і глибше впливають на одивненість їх сприйняття адресатом. У цілому можна говорити про порушення „онтології” текстового світу, не пов’язані зі спеціальними мовними чинниками, і власне лінгвальні прийоми одивнення МЖ, які формують структуру художнього „неприродного” наративу: 1) структурно-семантичні деформації та/або деструкції змістової організації МЖ і 2) порушення умов успішності породження і сприйняття МЖ, тобто прагматичні за своєю природою аспекти.

Перший з названих прийомів одивнення змістової організації МЖ може бути умовно названий „**онтологічним**”. Цей тип абсурдизації МЖ продемонструємо „рецептом” приготування алкогольних коктейлів, запозиченим з повісті В. Єрофєєва „Москва – Петушки”¹². Зокрема, коктейль „Сучий потрох” готується так:

Пиво „Жигулевское” – 100 г.

Шампунь „Садко – богатый гость” – 30 г.

Резоль для очистки волос от перхоти – 70 г.

Клей Бэ эф – 15 г.

Тормозная жидкость – 30 г.

Дезинсекталь для уничтожения мелких насекомых – 20 г.

Все это неделю настаивается на табаке сигарных сортов – и подается к столу.

„Неприродність” подібних „напоїв”, рецепти яких запропоновані потенційному адресату, полягає в наборі їхніх складників, референтне наповнення яких представлена узуальними засобами природної (в даному випадку російської) мови.

Структурно-семантичні прийоми одивнення змістових чинників МЖ стосуються низки аспектів їхньої організації. Розглянемо декілька випадків порушень таких аспектів¹³.

Як уже згадувалося, кожен тип МЖ характеризується специфікою структури і вияву комунікативних смислів. У межах конкретних типів МЖ наявні свої закономірності формування узуальних (апріорних) і актуальних (апостеріорних) комунікативних смислів, їх взаємодії, сюжетного руху і т. ін. Так, наприклад, у дружньому листі як регулярному вияві спілкування смисл маніфестується в описово-інформативному дискурсі. Відповідно, стереотип регулярного листа виглядає як низка МЖ, які розвивають певну тему із сукупності проблем,

¹² В. В. Єрофєєв, *Москва – Петушки*, Москва 1990, с. 59.

¹³ У процесі розгляду цієї проблеми використані результати досліджень, оприлюднені в наших публікаціях, зокрема: Ф. С. Бачевич, *Умови успішності мовленнєвого жанру: спроба типології* [в:] „Вісник Київського національного лінгвістичного університету”, Сер. Філологія, nr 1, t. 11, 2008; Ф. С. Бачевич, *Елементи комунікативного абсурду в п’єсах Миколи Куліша* [в:] „Slavia Orientalis”, t. LXIV, nr 3, 2015; Ф. С. Бачевич, *Абсурдистські художні тексти: спроба типології* [в:] „Мовознавство”, nr 1, 2016.

важливих для міжособистісного узусу кореспондентів¹⁴. Інакше кажучи, у випадку, наприклад, регулярного дружнього листа для збереження умов успішності цього типу МЖ повинен прослідковуватися бодай мінімальний інформаційний „рух” смислів. В оповіданні Д. Хармса, яке починається словами *Дорогой Никандр Андреевич*, спостерігаємо недотримання саме цього типу умов успішності МЖ, оскільки в ньому наявне інформаційне „колування” без, так би мовити, „сюжетного просування вперед”¹⁵:

Дорогой Никандр Андреевич,
получил твое письмо и сразу понял, что оно от тебя. Сначала подумал, что оно вдруг не от тебя, но как только распечатал, сразу понял, что от тебя, а то, было, подумал, что оно не от тебя. Я рад, что ты уже давно женился, потому что, когда человек женится на том, на ком он хотел жениться, то значит, он добился того, чего хотел. Вчера я получил твое письмо и сразу подумал, что кажется, оно не от тебя, но потом подумал, что кажется, что не от тебя, но распечатал и вижу – точно от тебя. ?...? Я сразу, как получил твое письмо, сразу решил, что оно от тебя, и потом, я очень рад, что ты уже женился. ?...? Я очень обрадовался, как увидел твое письмо и сразу даже подумал, что оно от тебя. Правда, пока распечатывал, то мелькнула такая мысль, что оно не от тебя, но потом все-таки я решил, что оно от тебя. Спасибо, что написал. Благодарю тебя за это и очень рад за тебя. ?...? Я рад за тебя потому, что ты женился, и именно на том, на ком и хотел жениться. А это, знаешь, очень хорошо жениться именно на том, на ком хочешь жениться. Вот именно поэтому я так рад за тебя. А также рад и тому, что ты написал мне письмо. Я еще издали решил, что письмо от тебя, а как взял в руки, так подумал: а вдруг не от тебя. А потом думаю: да нет, конечно от тебя. ?...?

Безумовно, з точки зору комунікативної організації „ідеального” дружнього листа наведений вище „шедевр” епістолярного жанру потрібно визнати аномальним, навіть абсурдним. Разом з тим досить легко уявити адресата прибіжно такого ж рівня розвитку, як і адресант, для котрого подібний лист буде інформативним, комунікативно доречним, хоча б з причин інтуїтивного усвідомлення важливості підтримування регулярного спілкування.

У повісті сучасного українського письменника Ю. Олійника „Хроніка абсурду”¹⁶ домінують прийоми вживання різних типів змістового одивнення МЖ, пов’язаних з організацією текстового світу в цілому: одивнення онтологічне, поведінкове, ментальне, перцептивне, мовне¹⁷. Зокрема, виявляються:

¹⁴ Див. детальніше: Т. В. Радзівська, *Текст як засіб комунікації*, Київ 1993, с. 138.

¹⁵ Д. Хармс, *О явлениях и существованиях*, Санкт-Петербург 1999, с. 27–29.

¹⁶ Ю. Олійник, *Хроніка абсурду. Україна від комети Галлея до комети Гейла-Боппа. Записки на зламі (1986-1996 рр.)*, Київ 2002. У круглих дужках подаються сторінки цього видання. Орфографія і пунктуація збережені.

¹⁷ Див. детальніше: Ф. Бацевич, *Український одивнений художній текст: лінгвістичні виміри*, Львів 2018, с. 104–109.